

Zbigniew Władysław Paszkowski*

PONADCZASOWE WARTOŚCI W ARCHITEKTURZE

Autor rozważa zagadnienie ponadczasowych wartości w architekturze w kontekście czasu szybkich przemian. Uważa, że o ile istnieje consensus, co do uznania wartości historycznych wielu dzieł architektury za dzieła o ponadczasowej wartości, ocena dzieł współczesnych nasyca wiele kontrowersji. Autor wysuwa tezę, że projektowanie architektury o ponadczasowych cechach jest możliwe. Ostateczna ocena wartości ponadczasowych będzie mogła być określona dopiero po upływie czasu.

Słowa kluczowe: wartość architektury, transformacja, architektura ponadczasowa, filozofia twórczości

Upływ czasu związany jest z procesami zmian zachodzących zarówno w środowisku naturalnym, przyrodniczym, jak i w sferze kultury i sztuki. Obiekty architektury, istotnego elementu kulturotwórczego i cywilizacyjnego, również podlegają procesom zmian – przebudowie, transformacji, regeneracji itd., a także degradacji, destrukcji i całkowitej anihilacji. Czas biologiczny nie jest jedyną przyczyną przemijania architektury. Procesy zmian w architekturze zachodzą również w rezultacie zmieniających się potrzeb funkcjonalnych, przestrzennych, estetycznych oraz pod wpływem sił ekonomicznych.

Wartości w architekturze mają rozmaity charakter, zmienne są również kryteria ich oceny. Mogą to być wartości użytkowe, kompozycyjne, artystyczne, historyczne, stylowe, naukowe, przestrzenne, emocjonalne i inne. Oceny wartości architektury jest często podstawą do podejmowania decyzji o jej zachowaniu, przetrwaniu, lub przekształceniu, a także jej bezpowrotnej likwidacji. Wyburzana jest zabudowa, która utraciła swoje wartości i musi ustąpić miejsce pod budowę innych inwestycji [1]. Można w tym miejscu zadać pytanie, jakież to wartości architektury stanowią

o możliwości jej trwania w zmieniającym się obrazie świata i zmiennych kryteriach oceny wartości? Czy istnieją wartości ponadczasowe, zapewniające obiektom architektury trwałą i nieprzerwaną permanencję?

Pojęcie ponadczasowej wartości w architekturze jest pojęciem umownym, gdyż nie ma niczego, co mogłoby przewyciężyć czas i trwać poza nim. Jest to więc jedynie określenie obrazujące długookresowe trwanie pewnych wartości w ciągle zmieniającym się świecie. Jak długie? Jeśli porównać czas trwania idei architektury klasycznej z dekonstruktywizmem, a nawet modernizmem, to wyraźnie widoczne jest przyspieszenie powstawania i zanikania kolejnych mód i związanych z nimi kryteriów wartości.

Można przyjąć, że architektura ponadczasowa, to taka która przetrwała długi okres czasu, której cechy estetyczne mają trwały charakter oraz jest dostosowana w swej skali, proporcjach, formie i funkcji do potrzeb fizycznych i duchowych człowieka i kontekstu lokalizacyjnego. A może też taka, której wielkość, jak wielkość piramid egipskich czy gotyckich katedr przeraża, powala na kolana swą wielkością

* Paszkowski Zbigniew Władysław, dr hab. inż. arch., prof. ZUT, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Wydział Budownictwa i Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego.

i nie pozwala na dokonywanie porównań z niczym innym. Wielkie dzieła architektury będące wyrazem idei religijnych czy aspiracji politycznych definiują ponadczasowość w dużym stopniu poprzez swoje silne oddziaływanie.

Ponadczasowe wartości architektury kryją się zarówno w [A]: bezwzględnych zasadach kompozycji, w [B]: stosowności przyjmowanych rozwiązań względem rzeczywistych potrzeb człowieka, jak w [C]: symbolice, tożsamości i pamięci zbiorowej oraz w [D]: indywidualnym artyzmie twórców architektury.

[A] Wartości kompozycyjne i ich rolę w kształtowaniu architektury najlepiej odzwierciedla architektura klasyczna i jej cykliczne powroty w historii architektury (Grecja, Rzym, Renesans, klasycyzm, neoklasycyzm, faszyzm, socrealizm, postmodernizm). Ale zachowanie zasad kompozycji (symetrii, równowagi, rytmu, proporcji, podziałów itd.) architektury, nie musi być związane ze stosowaniem stylu klasycznego. Dobre współczesne obiekty architektoniczne, wydawałoby się tak odległe od klasycznej architektury, przejawiają również cechy kompozycji klasycznej. Permanencję wykazują również stereometryczne archetypy brył architektonicznych.

[B] Rzeczywiste potrzeby człowieka, jakim powinna sprostać architektura, to przede wszystkim: ochrona przed wpływami atmosferycznymi, bezpieczeństwo, izolacja, intymność, możliwość wydzielenia własnego terytorium ze wspólnej przestrzeni, zgodność formy z pełnioną funkcją itp. Jeśli te cechy występują, to architektura przejawia niezwykłą permanencję i powszechność. Architektura taka nie musi być *dziełem twórczym* – jej forma może wynikać z instynktowej logiki budowania w oparciu o istniejącą topografię i biologiczne potrzeby ludzkie. O permanencji takiej architektury świadczą miasta o prowe-

nencji arabskiej [2]. Podobieństwo ukształtowania architektonicznego tych miast wynika z instynktownej prostoty zasad budowania.

[C] Potrzeby człowieka nie ograniczają się do potrzeb jednostek. W kulturze europejskiej o korzeniach sięgających demokracji ateńskiej, istotną potrzebą jest również tworzenie ram przestrzennych dla wspólnego, społecznego bytowania człowieka jako istoty społecznej (agora, rynek) i związane z tym tworzenie tożsamości przestrzennej i architektury budującej wnętrza urbanistyczne o określonej skali i funkcji społecznej. Wartość takiej złożonej postaci architektury jest silniejsza, gdyż utożsamiana jest przez wiele osób. Dzieje się tak szczególnie, gdy stanowi ona wartość emocjonalną, zwłaszcza, gdy te emocje dotyczą szerszej grupy społecznej. Tego typu wartości architektury są ponadczasowe i niezniszczalne dotąd, dopóki istnieją w świadomości zbiorowej. Nieważna jest ich wartość artystyczna i proporcje. Emocjonalny stosunek do określonej przestrzeni buduje w takich przypadkach niematerialną wartość architektury, przyczyniając się do jej ponadczasowości.

[D] Zrealizowane efekty twórczości wybitnych architektów stanowią również zbiór obiektów o wartościach ponadczasowych, indywidualnych i niepowtarzalnych. Przykładem może być twórczość Gaudiego w Barcelonie, obiekty sygnowane przez Le Corbusiera, Miesa van der Rohe, Giuseppe Terragniiego [3] czy współczesne dzieła Santiago Calatravy, Rafaela Moneo, Alvaro Siza, Petera Zumthora, Jeana Nouvela i wielu innych architektów – twórczych i rozpoznawalnych dzięki swej indywidualności. Ponadczasowa wartość w takiej architekturze polega na indywidualizmie, jednostkowości takich obiektów i rozumiana jest bardziej jako wartość artystyczna, skarb kultury, niż wartość jako archetypu czy wzorca do naśladowania.

Ponadczasowe wartości architektury znacznie łatwiej zdefiniować, patrząc w głąb historii architektury. W tej perspektywie bez większego trudu można określić, jaka architektura przetrwała w procesie historycznych przemian, jakie wartości architektury nie straciły na swojej sile oddziaływania mimo nieubłaganego upływu czasu. Potrzeba cywilizacyjna kolekcjonowania wartości odzwierciedlona jest w obowiązku ochrony obiektów zabytkowych. Ten obowiązek ujęty w prawie wszystkich państw świata i ponadto posiadający wymiar ponadpaństwowy, wynika z konieczności zachowania ciągłości kultury materialnej, a w szczególności zachowania istotnych (ponadczasowych) wartości tej kultury, której najistotniejszym przejawem jest architektura. Wielkie dzieła przeszłości, a także i mniejsze obiekty stanowiące kamienie milowe cywilizacji, stanowią wartości nieprzemijające (ponadczasowe).

Pytanie o ponadczasowe wartości architektury staje się coraz trudniejsze, im bardziej zbliżamy się do czasów nam współczesnych. Szczególnie trudna jest odpowiedź o możliwość tworzenia dzieł, które uznane zostaną w przyszłości za dobro o wartościach ponadczasowych. Brak dystansu do oceny wartości współ-

czesnych, stwarza sytuację, w której dyskusja o ponadczasowości naszych działań współczesnych wydaje się kompletnie jałowa.

Można jednak pokusić się o tezę, że jest możliwe projektowanie współczesnej architektury o wartościach ponadczasowych, uciekając tym samym upływowi czasu, nieustannej zmienności i nietrwałości, jaka zaczyna dominować we współczesnej przestrzeni zurbanizowanej.

Wartości ponadczasowe znajdowane są w czasach nam współczesnych w architekturze historycznej, która uznana za zabytkową podlega prawnej ochronie przed degradacją i zanikaniem. Wartości ponadczasowe architektury odkrywane są przede wszystkim w architekturze zagrożonej degradacją (wczesny modernizm, socrealizm), ale również w prostocie i lapidarności architektury minimalistycznej. Korzenie minimalizmu sięgają do źródeł architektury wernakularnej o formach prostych, zapewniających spełnienie podstawowych funkcji życiowych społeczności ludzkich i dzięki tej prostocie mogą przetrwać zmienność stylową i funkcjonalną w miarę nie zmienionej formie. Prof. Kosiński uważa, że architektura minimalistyczna stanowi *szansę na odnowę kultury przestrzennej, jest kontekstualna, nieinwazyjna psychicznie i przestrzennie, p o n a d c z a s o w a* (podkreśl. autora) [4]. Architektura minimalistyczna przejawia cechy archetypu i jako taka ma większą zdolność permanencji w czasie.

Czy można więc współcześnie zaprojektować dzieło o ponadczasowych wartościach? Z punktu widzenia długoterminowej oceny dzieła i jej adaptacyjności do zmieniających się w przyszłości poglądów na architekturę, ocena stopnia *ponadczasowości* w architekturze *in statu nascendi* wydaje się niemożliwa. Mimo to jednak, można pokusić się o próbę poszukiwania wartości ponadczasowych w architekturze współczesnej.

- ◁ 1. Didyma (Turcja) ruiny klasycznej świątyni greckiej (fot Z. W. Paszkowski) 2. Casares (Andaluzja). Miasteczko pochodzenia arabskiego o organicznej formie zabudowy (fot Z. W. Paszkowski) 3. Berlin. Projekt konkursowy odbudowy zamku królewskiego w miejscu, gdzie stał w czasach NRD pałac republiki, z przeznaczeniem na Forum Humboldta. Symptomatyczny powrót historii. Projekt arch. Franco Stella 2008 4. Lizbona (Portugalia). Nowa minimalistyczna i kontekstualna realizacja w pierzei zabudowy miejskiej. Proj. arch. Alvaro Siza (fot Z. W. Paszkowski) 5. Półwysep Espichel (Portugalia). Pozostałość klasztoru pielgrzymkowego nad Atlantykiem. Zamrożenie czasu w opuszczonym obiekcie o ponadczasowej formie (fot Z. W. Paszkowski) 6. Como k. Mediolanu (Włochy). Budynek Casa de Fascio, wybudowany dla włoskiej partii faszystowskiej. Proj. arch. Giuseppe Terragni z lat 30. XX w. Obiekt, który mimo zmian ustrojowych, i przestrzennych, dzięki wartości architektury przetrwał do dziś (fot Z. W. Paszkowski) 7. Wyburzenia obiektu fabrycznego ZPO Odra w centrum Szczecina w celu umożliwienia realizacji nowej inwestycji – Galerii Handlowej Kaskada (fot Z. W. Paszkowski)

Recepty na architekturę, która oprze się wpływowi czasu podaje w swych publikacjach Leon Krier, a także Książę Walii Karol w swej książce zatytułowanej *Harmony* [5]. Nie wszyscy jednak, a zwłaszcza architekci brytyjscy, są usatysfakcjonowani takimi receptami. Książę Karol w poszukiwaniu sprawdzonych w historii wartości architektury, wyklucza możliwość eksperymentu i poszukiwań twórczych nowych dróg architektury. Skazuje przyszłość na pozostawanie w królestwie przeszłości. Swoisty powrót do przeszłości nie jest jedyną drogą twórczą dla kreowania ponadczasowych wartości w architekturze. Pozostaje więc dylemat, jakie wartości dzisiejszej architektury będą przejawiały cechy ponadczasowe, będą stanowiły wartości, które godne będą zachowania dla przyszłych pokoleń i nadawać się będą do dalszej twórczej kontynuacji?

Przemijanie architektury w czasie poprzez degradację obiektów architektury i powstawanie w ich miejsce nowych obiektów to proces transformacji przestrzeni zurbanizowanej w swej istocie zarówno biologiczny jak i kulturowy. Można jednak przeciwstawić się upływowi czasu. Rezystencją w tym procesie przejawia architektura o wartościach ponadczasowych, traktowanych jako archetypy, w kategoriach wartości użytkowych, emocjonalnych lub artystycznych.

Do współczesnych architektów i decydentów należy więc odpowiedź, na ile chcą i potrafią, by kreowana przez nich architektura posiadała cechy i wartości ponadczasowe, odpierając ataki biologicznej i kulturowej transformacji.

PRZYPISY

[1] Gwałtowny rozwój nowych inwestycji w Szczecinie spowodował serię spektakularnych wyburzeń obiektów przemysłowych znajdujących się w obszarze śródmieścia, m.in. teatru Pleciuga i Zakładów Przemysłu Odzieżowego Odra, które oddały miejsce dla nowoprojektowanej Galerii Handlowej Kaskada.
 [2] Cechy architektury miast islamskich omawia w przejrzysty sposób Fernando Chueca Goitia [w:] *Breve historia del urbanismo*, wyd. Alianza Editorial S.A., wyd. 3. Madryt 2011, s. 78–103.
 [3] Jako przykład posłużyć może budynek Casa del Fascio w Como z lat 30. XX w. Obiekt o wyjątkowej architekturze modernistycznej wybudowany dla partii faszystowskiej, przetrwał dzięki swej wyjątkowej jakości architektonicznej. Patrz zdjęcie.

[4] W. Kosiński, *Architektura dzisiaj – na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, [w:] Definiowanie przestrzeni architektonicznej, Czasopismo Techniczne, Wydawnictwo PK, 7-A/2010/1, s. 146.
 [5] Publikacja Księcia Walii Karola *Harmony*, wydana w roku 2010, to próba przeciwstawienia się przestrzennemu chaosowi, jaki powstaje w miastach angielskich w wyniku liberalizmu gospodarczego i podporządkowanemu mu systemowi planowania przestrzennego. Środowisko architektów brytyjskich w tej zachowawczej postawie Księcia i jego skłonnościach do krytykowania współczesnych tendencji w architekturze widzą poważne zagrożenie dla wykonywania zawodu.

BIBLIOGRAFIA

Goitia F. Ch., *Breve historia del urbanismo*, wyd. Alianza Editorial S.A., wyd. 3. Madryt 2011.
 HRH Prince of Wales, *Harmony*, Harper Collins Publishers 2010.

Kosiński, W., *Architektura dzisiaj – na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, [w:] Definiowanie przestrzeni architektonicznej, Czasopismo Techniczne, Wydawnictwo PK, 7-A/2010/1, Kraków 2010.

Zbigniew Władysław Paszkowski*

TIMELESS VALUES IN ARCHITECTURE

Author describes problems of defining the timeless values in architecture in the context of contemporary transformation processes. However there is a consensus concerning these values in terms of historic architectural monuments, evaluation of contemporary architecture is controversial. Author is convinced, that it is possible to design the architecture with timeless values. The final evaluation of those values will be proved however by the time flow.

Keywords: architectural value, transformation, timeless architecture, philosophy of creation

The flow of time is related to processes of changes which take place both in the natural environment and in the sphere of culture and art. Objects of architecture, a significant element of cultural activity and civilization, also undergo the processes of changes – rebuilding, transformation, regeneration etc. as well as degradation, destruction and total annihilation. Biological time is not the only cause of the passing of architecture. The processes of changes in architecture also result from changing functional, spatial and esthetical needs as well as the impact of economic forces.

Values in architecture are of diverse character; the criteria of assessing them are variable as well. They may be utilitarian, compositional, artistic, historical, stylistic, scientific, spatial, emotional values etc. An assessment of the value of architecture is often the basis for taking decisions to preserve or transforms it as well as to liquidate is irreversibly. Buildings which have lost their values and must yield a place for the construction of other investments are demolished [1]. Here, we could ask which values of architecture

determine the possibility of its duration in the changing image of the world and the changeable criteria of assessing values. Are there any timeless values which guarantee durable and continuous permanence to the objects of architecture?

A timeless value in architecture is a conventional notion because there is nothing which could defeat time and endure beyond it. Thus, it is just a designation which pictures the long-term duration of certain values in the ever-changing world. How long? If we compare the lifespan of the idea of classical architecture to deconstructionism or even modernism, we will clearly see the accelerated appearance and disappearance of fashions and the related criteria of values.

We may assume that timeless architecture means architecture which have lasted for a long time, whose esthetical features are of durable character and whose scale, proportions, form and function are adjusted to man's physical and spiritual needs as well as the context of location. Or perhaps architecture whose size – like the size of the Egyptian pyramids or Gothic

* Paszkowski Zbigniew Władysław, Assoc. Prof. D.Sc. Ph.D. Arch., West Pomeranian Technological University in Szczecin, Faculty of Construction and Architecture, Institute of Architecture and Spatial Planning.

cathedrals – terrifies us and blows our minds with its grandness making it impossible to compare it to anything else. To a large extent, great works of architecture, being the expression of religious ideas or political aspirations, define timelessness through their strong impact.

The timeless values of architecture are hidden in [A]: the ironclad principles of composition, in [B]: the suitability of adopted solutions from the perspective of man's real needs as well as in [C]: symbolism, identity and collective memory, and in [D]: the individual artistry of architectural creators.

[A] Compositional values and their role in the formation of architecture is best reflected in classical architecture and its cyclical returns in the history of architecture (Greece, Rome, the Renaissance, classicism, neoclassicism, fascism, socialist realism, postmodernism). However, the preservation of the principles of the composition (symmetry, balance, rhythm, proportions, divisions etc.) of architecture need not be related to the application of the classical style. Good contemporary architectural objects, apparently so remote from classical architecture, manifest some features of classical

composition, too. Stereometric archetypes of architectonic bodies also display permanence.

[B] Man's real needs which architecture should satisfy include: protection from atmospheric impacts, safety, isolation, intimacy, a possibility of separating a private territory from a shared space, compatibility of a form with its function etc. If these features are present, architecture reveals unusual permanence and commonness. Such architecture need not be a *creative work* – its form may result from the instinctive logic of building on the basis of the existing topography and human biological needs. The permanence of such architecture is proved by cities of Arab provenance [2]. Their similar architectural shape results from the instinctive simplicity of the principles of construction.

[C] Man's needs are not limited to individuals' needs. In the European culture rooted in the Athens democracy, an important need is also the creation of spatial frames for the common, social dwelling of a man as a social being (an agora, a market square) and the related creation of spatial identity and architecture which builds urban interiors with a defined scale and social function. The value of such a complex shape of architecture is stronger because it is identified by many people. It often happens so when it makes an emotional value, especially when these emotions concern a wider social group. Such architectural values are timeless and indestructible as long as they exist in shared awareness. Their artistic value and proportions are unimportant. In such cases, an emotional attitude towards a defined space builds the immaterial value of architecture contributing to its timelessness.

[D] The implemented effects of outstanding architects' designs form a collection of objects with

◁ 1. Didim, Turkey. Ruins of a classical Greek temple (photo by Z. W. Paszkowski) 2. Casares, Andalusia. Arab town with an organic form of housing (photo by Z. W. Paszkowski) 3. Berlin, Germany. Competition design of rebuilding the royal castle in place of the republic castle, meant for Humboldt Forum. Symptomatic return of history. Designed by Franco Stella 2008 4. Lisbon, Portugal. New minimalist and contextual implementation of an urban frontage. Designed by Alvaro Siza (photo by Z. W. Paszkowski) 5. Espisichel Peninsula, Portugal. Remains of a pilgrimage monastery by the Atlantic. Frozen time in an abandoned object with a timeless form (photo by Z. W. Paszkowski) 6. Como near Milan, Italy. Casa de Fascio built for the Italian fascist party. Designed by Giuseppe Terragni (1930s). Despite system and spatial changes, this object is still standing thanks to its architectural value (photo by Z. W. Paszkowski) 7. Demolitions of the Odra textile plant in the centre of Szczecin, Poland facilitate the implementation of a new investment – the Kaskada Shopping Centre (photo by Z. W. Paszkowski)

timeless, individual and unique values, too. They can be exemplified by Gaudi's creations in Barcelona, objects signed by Le Corbusier, Mies van der Rohe, Giuseppe Terragni [3] or the contemporary works of Santiago Calatrava, Rafael Moneo, Alvaro Siza, Peter Zumthor, Jean Nouvel and many other architects – creative and recognizable thanks to their individuality. A timeless value in such architecture consists in the individualism of such objects and is understood as an artistic value, a treasure of culture rather than a value as an archetype or a role model.

It is much easier to define the timeless values of architecture by looking deep into its history. From this perspective, it is not so difficult to define what architecture survived in the process of historical transformations, which architectural values have not lost their powerful impact in spite of the relentless flow of time. The civilization need of collecting values is reflected in the obligatory protection of historic objects. This obligation, included in the law of most countries of the world and having a supranational dimension, results from a necessity to maintain the continuity of material culture, especially the significant (timeless) values of this culture whose most important symptom is architecture. The grand works of the past as well as some smaller objects acting as the milestones of civilization make imperishable (timeless) values.

The question of the timeless values of architecture is more and more difficult as we are getting nearer the present day. An answer concerning the possibility of creating works which in the future will be acknowledged as timeless values is particularly hard. A lack of distance to the assessment of contemporary values produces a situation where a discussion on the timelessness of our contemporary actions seems completely idle.

However, we can propose a thesis that it is possible to design contemporary architecture with timeless values and, consequently, to escape the flow of time, continuous changeability and impermanence which is beginning to dominate over a contemporary urbanized space.

Contemporarily, timeless values can be found in historical architecture which – acknowledged as monumental – comes under legal protection from degradation and decline. The timeless values of architecture are discovered mostly in architecture in danger of degradation (early modernism, socialist realism) but also in the simplicity and conciseness of minimalist architecture. The roots of minimalism reach the sources of vernacular architecture with simple forms which secure the fulfillment of human communities' elementary life functions and – owing to this simplicity – can survive stylistic and functional changeability in a quite unchanged form. Prof. Kosiński thinks that minimalist architecture makes *a chance of renewing spatial culture; it is contextual, psychically and spatially noninvasive, timeless* (author's emphasis) [4]. Minimalist architecture shows the features of an archetype and, as such, is more capable of being permanent in time.

So, can we contemporarily design a work with timeless values? From the perspective of a long-term evaluation of a work and its adaptability to changing future outlooks on architecture, an assessment of the degree of *timelessness* in architecture *in statu nascendi* seems impossible. In spite of this, however, we can attempt to search for some timeless values in contemporary architecture. Recipes for architecture which will resist the impact of time can be found in Leon Krier's publications as well as in Prince Charles's book entitled *Harmony* [5]. However, not everyone is satisfied with such

recipes – especially British architects have got many objections. In his quest for some historically proven values of architecture, the Prince of Wales excludes the possibility of experimentation or a creative search for new architectural ways. He wants the future to stay in the kingdom of the past. A virtual return to the past is not the only creative manner of producing timeless values in architecture. Thus, a dilemma remains which values of today's architecture will reveal timeless features, will make values worth preserving for the future generations and will be creatively continued.

The passing of architecture in time through degrading architectural objects which are then replaced by new ones is the process of transforming an urbanized space, by definition biological and cultural. However, we can resist the flow of time. It is done by architecture with timeless values treated as archetypes in the categories of utilitarian, emotional or artistic qualities.

Thus, contemporary architects and decision-makers' assignment is to say if they want their architecture to have some timeless features and values as well as fight off attacks of biological and cultural transformation.

ENDNOTES

[1] The intense development of new investments in Szczecin caused a series of spectacular demolitions of industrial objects located in the city centre, e.g. the Pleciuga Theatre or the Odra textile plant, which yielded a place for the newly-designed Kaskada Shopping Centre.

[2] The features of the architecture of Islamic cities are presented in a clear manner by Fernando Chueca Goitia [in:] *Breve historia del urbanismo*, ed. Alianza Editorial PLC, ed. 3, Madrid 2011, pp. 78–103.

[3] Casa del Fascio (1930s) in Como may serve as an example. This special object of modernistic architecture, built for the fascist party, endures owing to its unique architectonic quality. See: photo.

[4] Kosiński W., *Architektura dzisiaj – na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, [in:] *Definiowanie przestrzeni architektonicznej*, Czasopismo Techniczne 7-A/2010/1, Wydawnictwo PK, p. 146.

[5] Prince Charles's *Harmony*, published in 2010, makes an attempt to resist spatial chaos caused by economic liberalism and its system of spatial planning in English cities. In Prince's conservative attitude and his inclination to criticize contemporary tendencies in architecture, the community of British architects senses a serious threat to professional practice.

BIBLIOGRAPHY

Goitia F.Ch., *Breve historia del urbanismo*, Alianza Editorial PLC, ed. 3, Madrid 2011.

HRH Prince of Wales, *Harmony*, Harper Collins Publishers 2010.

Kosiński W., *Architektura dzisiaj – na niewidzialnej granicy między niezmierną przeszłością i nieznaną przyszłością*, [in:] *Definiowanie przestrzeni architektonicznej*, Czasopismo Techniczne 7-A/2010/1, Wydawnictwo PK, Kraków 2010.